

kudarctörténetét, hogy sikerként olvashatjuk, hogy elfeledteti velünk azt, amit az irodalomtörténetből róla tudunk, s bennünk, a nagy szavaktól elszokott kor embereiben meg tudja teremteni a jelzők hitelét: igen, így valóban „szép apostoli élet”. (*Püski Kiadó, 1999*)

Vallasek Júlia

„...kívül kerülni mindenén”

Baka István: Az idő térképjelei

Új kötettel gazdagodott Baka István korán lezárult életműve: Bombitz Attila szerkesztésében *Az idő térképjelei* címmel posztumusz könyvet adott ki a Jelenkor Kiadó.

Harminckilenc írás százhatvanöt oldalon a már betegséggel, végzetel küzdő alkotó utolsó korszakából. Az 1991–92-ben s 1993–95-ben a *Délmagyarország*, a *Népszabadság* és a *Forrás* hasábjain közzétett, a Szegedi Rádióban elhangzott szövegek egy része a Baka szépirói munkásságát kedvelő olvasó számára valamelyest ismerős: a gyűjtemény harmada a szeretett és fordított orosz költőkről szól; a többi pedig főként a kortársak, barátok művészete fölötti töprengés.

A kötet valamennyi darabját meghatározza a publicisztikai jelleg s a terjedelmi kötöttség. Az írások nem szaktanulmányok, Baka nem írt ilyeneket: „szinte betegesen félt attól, hogy az irodalomról, versekről értékelő szót mondjon” (Szóke Katalin).

A cikkeket, ha szabad így fogalmazni, ismeretterjesztő szándékúak; rövidségük sem teszi lehetővé az alaposabb kifejtést. Nem ujjgyakorlatok, de nem is az életmű melléktermékei, hanem igényes tárcák, emlékezések, eszmefuttatások, amelyeket így jellemezett a *Forrás* 1996. májusi Baka-emlékszámában Bombitz Attila: belőlük „majdhogynem hiányzik a verseire oly jellemző sötét, baljós, apokaliptikus hang-

nam”. Ám ami megvan bennük, az személyes jelenlét, és hogy az általa festett íróportrék egyben önarcképek is. (Ez nem kevésbé izgalmas, mint maga az ábrázolt művészi sors.) *Az idő térképjelei* kötet ebből az aspektusból nézve különösen érdekes: a textusok legalább annyira beszélnek Puskinról, Jeszenyinről, Tarkovszkijról vagy Hodaszevicseről, mint az őket emlegető költőről.

Baka egyetemi hallgatóként került közelebbi kapcsolatba az orosz nyelvvel. A találkozásból mindhalálig tartó szerelem lett: e szinte végzetes vonzalom terméke a gazdag műfordítói oeuvre. A Forrás említett számában Szóke Katalin így fogalmazott: „Baka István az orosz kultúrát, tág értelemben véve, nem csupán el-sajátította, de majdhogynem olyan intenzitással »élte meg«, mint a magyart” (*A költő és műfordító szerepcseréje*). Erről az intenzitásról vall *Az idő térképjeleinek* első két ciklusa (*Az orosz irodalom mártírúma, Portrévázlatok az orosz költészetből*). Az idetartozó művek nem elemzések, inkább az ábrázoltak életének alakulása fogta meg Bakát. Az első tizenhat oldalon tragikus sorsú alkotókról töpreng: Puskin, Gumiljov, Mandelstam halála, Jeszenyin, Cvetajeva öngyilkossága emblematikus számára. Amikor az Anyegin költőjének párbajáról (*Ki ölte meg Puskit?*), a „végzetes szenvedélyek, végletes jellemek” ábrázolójának elhalasztott kivégzéséről (*Dosztojevszkij a vesztőhelyen*), a „bolsevik »igazságszolgáltatás« első költő áldozatáról” (*Gumiljov kivégzése*), a „»falú utolsó költőjéről«, a »kocsmás Moszkva« ivászataiba [...] – egyben villoni mélységekbe” süllyedő rjazanyi félárva parasztfiúról, a későbbi pétervári irodalmi szalonok kedvencéről (*Jeszenyin öngyilkossága*), a Sztálinról szóló gúnyversekkel önmaga ellen a végzetet kihívó, előbb száműzött, majd koncentrációs táborba zárt, máig tisztázatlan körülmények között elpusztult „mártírról”, illetve „szentről” (*Mandelstam stációi*), vagy a Káma vidékére evakuált, „élete végéig kamaszlánynak” megmaradó, de 1941. augusztus 31-én öngyilkos lett Cvetajeva riasztó sorsáról beszél (*Cvetajeva önkéntes halála*), a valamennyiük esetében tapasztalható erőszakos halál rendíti meg.

A kötet második fejezetében Baka István azoknak állít emléket, aki műveikkel, esetleg

barátságukkal gazdagították líráját. Így kap helyet e csokorban a „szellem emberének a háború és a forradalmak végzetszerű barbarizálódásával való szembenállásáról” tanúskodó, 1927-től Párizsban élő Vlagyiszlav Hodaszevics; a legendás Boján élettörténetét megteremtő, az „ő elvesztett dalait” megíró, s benne saját arcára tökéletesen ráillő maszkot találó, a „nyelv minden árnyalatára érzékeny” Viktor Szosznoza; a magyar költészet legjavát csuvasra átültető Gennadij Ajgi (*Találkozások a sámán fiával*); az orosz hatalom által a nyolcvanas években el nem ismert, a fél lábát elvesztő, a Cvetaját „idéző-sírató”, élete végén az „orosz költészet pátriárkájává” lett, a „csöndes, könnytelen, férfias keserűségű” lírát teremtő Arszenyij Tarkovszkij. Az arcképvázlatok alakjaiban van valami közös: a gyötrelmes sors, az emigráns lét (Hodaszevics, Venclova). Ez (is) vonzhatta az 1972-ben hazájából kiutasított, 1987-ben Nobel-díjjal kitüntetett Joszif Brodskijban, akitől „kb. ezer sort” fordított, s teljesen hatása alá kerülve mondja róla: „Ironikus világ fölé emelkedettségét csodálat és irigylem, bár nem érzem adekvát kelet-közép-európai magatartásnak. Brodskij »otthon« írott verseit elég megkarcolni, kiserken belőlük a vér – az Amerikában írottak olyanok, mint a jégcsapok; megfogod őket, és megdermed a kezed, mire megoldvadnak...”

E portrék külön érdekessége a szubjektív hangoltság. Baka nem rejti véka alá személyes érdekelttségét, sőt hangsúlyozottan van jelen saját szövegében, amikor az orosz irodalommal először találkozó diákként láttatja magát: „amikor a hetvenes évek elején a Szovjetunióban jártam...” (*Jesznyin öngyilkossága*); „leningrádi »részképzelem« (1971–72) idején találkoztam először velük” (*Mandelstam stációi*); „fordítóim munkám eddigi legfontosabb állomásának tartom...” (*Vlagyiszlav Hodaszevics*), „utolsó egyetemi évem mindkét szemeszterét Leningrádban töltöttem... Viktor Szosznoza költészetével két évvel később [...] ismerkedtem meg – egyik leningrádi barátom (már tizenöt éve Amerikában él) ajándékozott meg a költő egyik kötetével, amelyből tüstént le is fordítottam néhány verset” (*Viktor Szosznoza*).

Ugyancsak sajátos a Puskin-rajongás megváltása (Wiktor Woroszylski *Ki ölte meg Pus-*

kint? című életrajzi regényében csaknem nyolcszáz, eddig nálunk meg nem jelent verssort ültetett át magyarra), de a szöveg-élményeken túl néhány sor szól a Szosznozával, Venclovával, Gennadij Ajgival történt emberi találkozásokról is. (E vonulathoz tartozik a bolgár Kiril Kadijszkival való megismerkedés is.)

Az említett szempontokon túl sok minden rejlik még a felszín alatt. Például annak a nyomnak a felismerése, amelyben az orosz értelmiség – mint valami dosztojevszkiji bugyorbán – vegetált (*Találkozások a sámán fiával*), vagy annak felvillantása, hogy az általa később fordított költők műveit egyetemistaként először nagyrészt „szamizdatokban” olvasta, s számos „mellőzött” orosz írástudóra éppen a kiváló szegedi kutató, Szóke Katalin hívta fel a figyelmét.

E tizenkét cikkben észrevehető a kultuszteremtésre való hajlam. A tragikus pályát befutó költők legendáriuma kétségtelenül megindította Bakát, bár lírájuk értékeit nem életük alakulása határozta meg. (Baka István műfordítói tevékenységének részletekbe hatoló vizsgálata a jövődől kutatás egyik fontos feladata lehet; az első lépéseket éppen Szóke Katalin tette meg a már említett tanulmányában.)

A legendafelidezés az egyik közös eleme az *Alakok és művek* nyolc írásának. Akad itt „a svéd líratörténet egyetlen világnagyságáról”, Carl Michael Bellmanról (s alteregójáról, Fredmanról) és a fordítóról, Csatlós Jánosról szóló elmélkedés (*Mámor és didergés*), *A pátriárka alkonya* Márquezéről (*Újraolvasva*), a „teremtés ábeli oldalán álló” költészet mellett érvelő, a Gumiljovval az elpusztítotttságban rokon, a Dalit, de Fallát, Buñelt (Radnótit, Nagy Lászlót és Szokolay Sándort) meghihető Federico García Lorcaról szóló megemlékezés, a Mahler-szimfóniák által felkavart, katartikus valóság (*Megcsendül az egész univerzum*), és a II. János Pál pápa „hasonmásának”, a kitűnő cseh írónak, Bohumil Hrabalnak 1985-ös szegedi látogatását előadó anekdota is (*Hrabal Szegeden*).

E ciklusból kiemelkedő a két mélyen valóságos jellegű, a Széchenyiről, illetve a Szekszárdról megfogalmazott írás. „A legnagyobb magyarról”, sajátos kalandos életútjáról, szel-

lemi alkata alakulásáról, a tetterő és bizonytalanság hullámain hánykódó, naplóbejegyzéseiben „minden este a pokolba – enlelke poklába” leszálló hazafiról, majd a döblingi magányban a halálba menekülő, meghasonlott emberről – közben a Bach-korszak Vörös-martyjának „világirodalmi értékű remekeit”, Arany balladáit, Kemény és Jókai regényeit, Liszt *Rákóczi-indulóját* a háttérbe rajzolva – alkot megrendítően szép és tragikus arcképet, láttatva benne saját, hozzá vezető útját is (*Széchenyi balsejtelméi*).

A másik mitoszidéző és -teremtő szöveg a címadó: a gyermek- és kamaszkor „titkokkal és illúziókkal” teli városának alakjai, Liszt Ferenc, Babits, a *Megbocsátás* Mészöly Miklósa, Garay és Háy János, Lázár Ervin népesítik be az emlékezés Szekszárdját. Önalluzióként vilan fel Liszt *Szekszárdi miséjének*, a zeneszerző halálának századik évfordulója alkalmából az újvárosi templomban megrendezett előadása: „Ott voltam, mint a mise történetét feldolgozó kisregény szerzője, el sem mulaszthattam volna” (*Az idő térképelei*).

A kötet negyedik ciklusának (*Kortársaim*) is vannak legendái: a „legjobb dolgaiban saját árvasága által a romániai magyarság magára-hagyatottságát” megéneklő, 1982 nyarán az életből önként távozó Hervay Gizella (*Az árvaság költője*) mellett két oldal beszél a fiatal tehetségeket támogató („megnyúlt pulóverujjai angyalszárnyakként lebegtek a hetvenes évek költő-ifjoncai felett”), velük akár kávéházakba, meccsre is eljáró „félárva parasztyerekről” (*Kormos István emlékezete*); de Ilia Mihályról is közöl pár bekezdést, hiszen ő volt az, akinek a másodéves bölcsészhallgató oly sokkal tartozott: „alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának köszönhettem, hogy nemzeti költő lettem... én tőle azt is megtanultam, hogy magyarnak lenni izlés kérdése is, nemcsak elhatározásé” (*Töredékek Ilia Mihályról*).

A fejezet tartalmaz néhány könyvismertetésszerű írást Balla Zsófia (*Hol van a hazánk?*), Szepesi Attila (*Négy száz éve hull a hó*) köteteiről (jobbára ezek is inkább portréfélék, mint recenziók), vázlatot a „szegedi klán” néhány tagjáról (*Petri Csathó Ferenc, Zalán Tibor*), s a régi barátság okán, megfogadva Rilke figyelmeztetését („A műalkotáshoz csak

szerezzel lehet közeledni”), néhány gondolatfutamat Pataki Ferenc képeiről (*A tilos ösvényre lépve*).

A kötet utolsó harminc oldalán az alkalmi publicista mutatkozik meg; a tíz írás között van haloványabb (*Sunlict, Válami ván*), de vannak nyugtalanító tárcanovellák is (*Az álmogyűjtő, Halotti beszéd*). Érdekesek (és tanulságosak) a fiktív Bakó András-történetek (*Váltók között, Micimackó-változat, Abszolút absztinencia*), s a különféle városok szelíd örültjeit, a rongyokba bugyolált lábú öreg Mária Magdolnát, az özvegy menyasszonyt, a Léggömbárust, Segesvár bolondját, s az önmagát mint „negyven körüli, enyhén pocakosodó, rendetlen szakállú, zilált öltözetű”, lyukas reklámszatyorral közlekedő, „semmibe meredő tekintetű”, a járművek elől az utolsó pillanatban félreugró férfit ábrázoló, nosztalgiával átszőtt látomás (*Hová tűntek a bolondok?*).

A nyílt, ugyanakkor ötletesen bonyolított groteszk önarckép, a *Felemás zokni* egy tizenöt éves érettségi találkozó s egy hajdani katonaemlék összeforrasztása. „Igen, a felemás zoknim én vagyok. / Egyik zoknim a fény, a másik a sötétség. / Egyik zoknim a jin, a másik a jang. / Egyik zoknim a hagyománytisztelő, a másik az avantgárd” – hangzik az ellentétektől szabdalt én önjellemzése, amely végül a Teremtő előtti számadás ironikus-abszurd képsoraival fejeződik be. A könyv viszont a *Történetek* ciklus legmivesebb darabjával zárul. A szöveg a boszniai erőszakról kapcsán nagy gondolati ívet jár be a Taviani-fivérek *Káosz* című filmjétől a fogolytáborokban megerőszkolt bosnyák és horvát asszonyok (illetve majdani gyerekeik) drámáját középpontba állítva. Az ezredforduló apokaliptisizésének antihősei lesznek ezek az árvák, akiknek apja a „nemzés szentségét a testi-lelki megalázás förtelmévé alacsonyította”. Ők lesznek a Baka István-i vízió szeretet nélküli nyomorultjai, az „új gyűlölködők, új erőszaktevők vagy csak reménytelenül tengődők, semmire se jó élőhalottak”. E gyötrelmes jelenkép alkalmat ad arra, hogy Kelet-Közép-Európa „erőszakból született” népeinek sorsán elgondolkozzunk.

Az idő térképelei a költő prózája. „Aki verset ír, önmagát égeti” – írta Baka a Jeszenyin-portréban. És e mondat nemcsak a perzsa

motivumok szerzőjéről szolt, hanem arról a korán elhunyt lírikusról, aki (Kiril Kadijszki-val együtt) tragikusnak látta az emberi léte-zést és kiuttalannak nemzedéke sorsát, s aki tudta: „az élet mindenütt borzalmas” (*Vlagyiszlav Hodoszovics*). Talán ezért is gondolta – Zalán Tibor költészete kapcsán –, hogy kívül kell lenni, „a visszhang csendjében [...] kívül kerülni mindenem, ami nem legbelül van”. Öt évvel halála után immár az is egyértelmű, hogy e prózai írások egy része innen, a legbel-ső körökből hozott hírt. Ezért lesz ott a helyük az életmű korábbi kötetei mellett, s ezért adhatnak további impulzusokat akár a Fried István-könyv (*Árnyak közt mulandó árny*; Sze-ged, 1999) után bizonyára megélenkülő kuta-tásnak is. (*Jelenkor Kiadó, 1999.*)

Karádi Zsolt

– Pándi Pállal. Az ő ideológiai – és egyéb – el-kötelezettségét sokan respektálták – akkor.

Pándi Pál több mindent kifogásolt a kézirat olvastán. Például azt, hogy a szerző a hivata-lostól messze eltérő képet adott a pesti egye-temről. A modern külföldi és hazai szépprózá-ban gyakori eszköz: az idősíkok egymásba oldása, az áttörések, átjátszások (Albert Gábor mesterien él ezekkel) különösen zavarták a lektort. Miért? Mert ezek gondolkodásra ösz-tönözték volna az olvasót, megmozgatták vol-na a fantáziáját, és – horribile dictu! – téves képzeteket ébresztettek volna benne. A lektor-nak kettős javaslata volt: a szerző dolgozza át a szöveget, s azután a lap szélén évszámokkal jelezze, hogy a részlet melyik idősíkról szól.

Albert Gábor írói önérettel tiltakozott az átdolgozás ellen, s egyetlen betűt sem változta-tott. Viszont az évszámokat – a megjelentetés érdekében – oda kellett írnia. A „szuperlektor” természetesen nem ellenőrizte az átdolgozás megtörténtét, így a regényt kézbe vehették az olvasók 1985 augusztusában.

Mi volt a zavaró az évszamos megoldás-ban? Legelőször az, hogy tankönyvszerűvé vál-toztatta a regényt. Kedvelt vagy nem kedvelt tantárgyakra emlékeztette, aki forgatta. Pedig a mű szépirodalom a javából, és ennek megfele-lően élt és él a művészi hatás sok eszközével. A rá- és felismerés esztétikai élményét viszont az évszámozással csak felemásan adhatta meg. Ebből érthető a szerzői törekvés, hogy a cson-kitó évszámok nélküli szövegét jelentesse meg a regénynek.

(*Históriai szál*) Albert Gábor írói útján rendre felbukkan a történelem. Alapkérdése: ha valami századokkal korábban történik, ak-kor már elfelejthető? Ehhez a *Hol vannak azok az oszlopok?* című regénye egy másikat, nem kevésbé fontosat társított. Mondhatjuk-e a his-tória értelmezése során, hogy így volt, mert ré-szese voltam? A közelmúlt, a személyesen átélt megidézésének mikéntje nem közömbös sem az alakítók generációja, sem a kort már csak könyvekből ismerők szempontjából. A múlt-idézés ez esetben az ötvenes éveket jelenti, egy nemzedék eszmélésének és megrendülésének korszakát. Két-három évtized elteltével minden más lett. Van, aki szándékosan ismételteti ön-magát, hogy legalább így vegyen elégtételt az

4. Lacis' Audras
c) Az „apátlan
nemzedék” regénye

Albert Gábor:

Hol vannak azok az oszlopok?

(...*fata libelli*) Sok olvasó emlékezhet rá, hogy Albert Gábor regényét 1985-ben már kiadták. Eszerint az 1999 végén megjelent könyv a má-sodik kiadás. Nem gondolom, hogy ezt a sor-számot szívesen elfogadná az író. Töle tudom, hogy ezt tekinti „az első és végleges” változat-nak. Persze a változat nem jó szó, hiszen tartal-mi tekintetben nincs sem új, sem átdolgo-zott rész. Mégis más, mint az előbbi.

A másság az időkülönbségekből adódik. 1984 elején ugyanis, amikor a szerző kézírata már túl volt a belső szerkesztésen, és a műsza-ki osztályhoz került előkészítésre, akkor Moszkvában meghalt Andropov főtitkár. S ahogyan minden ilyen esetben hajdan lenni szokott, senki nem tudta, mi következik, ezért jobb volt az óvatosság. Albert Gábor kézírata visszakerült a szerkesztőhöz, s a kiadó vezeté-se úgy döntött, újra lektoráltatják – na, kivel?